

KÖPECZI BÉLA

Thököly az európai szépprózában

A XVII. század végén Thököly Imre az európai közvélemény egyik legismeretesebb alakja volt. Népszerűségét a magyar bujdosó mozgalomnak, a Bécs elleni török háborúnak, a váradi pasa általi elfogatásának és törökországi emigrációjának köszönhette. Egyéni sorsát meghatározta a Zrínyi Ilonával való házassága, amely az európai gáláns-történetek egyik témája lesz. Magam végig követtem az európai közvéleményben életútjának visszhangját (Köpeczi Béla: *Magyarország a kereszténység ellensége. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Bp. 1976. – Németül: *Staatsräson und christliche Solidarität*. Bp.–Bécs, 1982.), most bemutatom szerepét nemcsak a korabeli, hanem a XIX. század első felének a romantika által befolyásolt szépprózájában is.

A német szépprózában

Újságok, pamfletek, földrajzi és történeti beszámolók mellett a német szépirodalom is foglalkozott Thökölyvel, vegyítve az ismeretterjesztést a gáláns regényvel. E. W. Happel 1685-től 1687-ig jelentette meg írásait *Der ungarische Kriegs-roman oder ausführliche Beschreibung des jüngsten Türcken-Kriegs* címen. Amellett, hogy leírást kíván adni a háborúról és annak eseményeiről, „szerelmi és hőstörténeteket” mutat be, mint mondja, „auf romanische Weise in einer, reinen, ungezaungenen deutschen Redens-Art”, tehát „romantikus módon, nyílt és őszinte német előadásban.”

Az első kötetben a Cergelynek nevezett főhős találkozik Thökölynek a nagyvezírhez küldött követével, Balassi Ferencsel, aki „tudós, okos és tapasztalt ember”. Ő mondja el többek között, hogy IV. Henrik francia király létre akarta hozni az európai „Respublicát” és ezen belül rendezni akarta az egyes országok ügyeit. Így többek között Magyarországhoz akarta csatolni Erdélyt, Havaselvét és Moldvát. Az európai fejedelmek többsége egyetértett ezzel a tervvel, de az Ausztriai Ház ellenezte azt, s közben a francia királyt megölték. A követ dicséri Richelieu-t és Mazarint, akiket „okos embereknek” tart és akik növelték Franciaország hatalmát. A jelenlegi európai helyzetet az Ausztriai és a Bourbon Ház szembenállása jellemzi, ez az ellentét osztja meg a keresztény fejedelmeket, amit a török igyekszik kihasználni. Nem azért indult el a török, hogy „a szorongatott Magyarországot szabadságában megoltalmazza” (*Der ungarische Kriegs-Roman*. 1685. 312.) és hogy Thökölyt magyar királlyá deklarálja, hanem mert saját hasznát keresi. Thököly egyébként nem hisz a töröknek, különösen tart a nagyvezírtől és ezért óvatosan jár el.

Magyarország leírása után egy Claudi nevű „Rittmeister”, aki Thököly embere, Lipótvárosban császári fogságba kerül és ott elmondja, hogy Balassi, a már említett követ, igyekezett a török előtt kimenteni Thökölyt. Ő ugyanis a kiadott utasítás ellenére nem csatlakozott a török hadsereghez s inkább barátjához, a budai vezírhez ment. Előbb Pozsony felé fordult, hogy megkeresse a magyar koronát. A szerző a magyar felkelés érveit Apaffy Mihály 1681-ben kiadott manifestuma alapján ismerteti, de miután a császár pártján áll, elítéli a „rebelliót” és Thököly török szövetségét. Elismeri, hogy Bécs felmentése után a kuruc vezér megpróbált kapcsolatba jutni a császári udvarral, de békejavaslatai „elfogadhatatlanok” voltak. Ebben a kötetben főleg ismeretterjesztésről van szó, bár a leírások mellett gyakran alkalmazza a párbeszédet is.

Az 1686-ban kiadott IV. kötetben a történet két hőse Cergely és Alonso a Munkács alatti császári táborban tartózkodnak. Megvívznak két ismeretlen személlyel, akikről kiderül, hogy Thököly és Zrínyi Ilona. Cergely nem jelenti a császári parancsnoknak, hogy a kuruc vezérrel találkozott és ezzel lehetőséget ad arra, hogy elmeneküljön. Alonso az áruhába öltözött Zrínyi Ilonát Munkács várába kíséri s ott tudja meg, hogy a vár úrnőjével vívta a párbajt. Itt a gáláns világ szabályai érvényesülnek, ahol egyaránt isznak a császár, Thököly és Caprara egészségére. Happel nem fukarkodik a magyar borok dicséretével, megcsodálja azokat az edényeket, amelyekből isznak és megtudja, hogy minden kincset a várba vittek. Munkács kapcsolatában egy gyenge szóviccet is megkockáztat, a németesen ejtett 'Mongatz'-ot összeveti 'a mein Katz'-cal, tehát a „macskával.” A körülzárt várban báloznak és Alonso a grófnéval „sietsam” ropja a táncot. Elbúcsúzik a grófnétől, aki értékes gyűrűt ad neki ajándékba és visszatér a császáriak táborába. Ott találkozik Cergelyvel, akinek Caprara a szemére veti, hogy miért nem jelentette a Thökölyvel való találkozást. Ő így felel: „Nem akarta, hogy cinkosnak vagy árulónak nevezzék, ellenkezőleg, nagyon lekötölte, hogy ez az udvarias gróf és hős, ilyen becsületesen fogadta.” (Uo. IV. 1686. 243.) Ebben a történetben már elsősorban a gáláns regény elemei érvényesülnek és nem az ismeretterjesztési.

A XVII. század második felének német irodalmában a Thököly török szövetsége miatti ellenszenv és a Habsburg Ház iránti elégedettség meghatározó elemekké válnak, a gáláns érdeklődés pedig háttérbe szorul. Jellemző, hogy Préchard történeti novelláját ebben az időben senki nem használja fel.

A Thököly iránti érdeklődés a német szépprózában csak a XIX. század első évtizedeiben jelentkezik. G. B. monogrammal jelzett szerző 1821-ben kiadja „történeti regényét” *Emerich Graf Tökely* címen, amely felhasználja Préchac elbeszélését. 1834-ben Wilhelmine von Gersdorf jelenti meg *Emerich Töckely, Fürst von Siebenbürgen* című munkáját, amely a két évvel előbb kiadott francia Bonafont írását használja fel, kiegészítve Puskin-verssorokkal.

A legjelentősebb kiadvány 1846-ban Lipcsében jelenik meg Carl von Damitz tollából két kötetben *Emerich von Töckely* címen, amely „romantikus magyarázatot ad Magyarország történetéből” és ahol Thököly a „Glaubens-Freiheit”, tehát a vallásszabadság jelképe.

A bevezetőben a szerző ismerteti Thököly életrajzát, aki szerinte Rákóczy György erdélyi fejedelménél talált menedéket és részt vett a szentgotthárdi csatában. A linzi békében biztosították Magyarország lelkiismereti szabadságát, de a jezsuiták ezen változtatni akartak. Thököly az elégedetlenek élére áll, a szultán támogatását kéri, aki Magyarország királyának, majd később Erdély fejedelmének nevezi ki. Törökországba bujdosik és ott hal meg. Az író különbséget tesz a valóság és a költészet között: „Az olvasó megkülönbözteti a valóságot a költészettől és az előbbiből csak a csira marad meg: Töckely Imrénének áldásos működése a magyarországi vallásszabadságért, amely még ma is hat, és emlékezetét a bátor magyar nemzet a mi időnkben is fenntartja.” (C. von Damitz: *Emerich von Töckely*. 1846. 1.)

Mint említettük a regény a szentgotthárdi csatával kezdődik, ahol meghal Nadasdy Henrik. A feleség a szörnyű hír hallatára rövidesen követi. Megjelenik Töckely, aki Nadasdy alatt szolgált a szent-

gotthárdi csatában, és aki részt vesz az asszony temetésén. (Itt kell megjegyezni, hogy Thököly 1657-ben született, tehát nem vehetett részt az 1664-es szentgotthárdi csatában.) Az ifjú gróf elkeseredését fejezi ki a jezsuiták magyarországi tevékenysége miatt és Drobicz, Ida nagyapja igyekszik őt csitítani. Ida és Töckely között kölcsönös vonzalom alakul ki, de amikor megtudja, hogy sógorát, Tettenbach helytartót a jezsuiták megfigyeltetik, Grázba megy. Bár a helytartót figyelmeztetik a veszélyre, ő meg van győződve arról, hogy a császár kedveli őt. Az udvar már előbb kivégeztette az összeesküvőket, és a jezsuiták ösztönzésére figyelteni az elégedetleneket. Tettenbachot letartóztatják, de hívei, köztük Töckely is, igyekeznek védelmére kelni. Ez utóbbi Bécsben megkeresi Montecuculit (így írja a szerző), akitől megtudja, hogy Tettenbachot a jezsuiták közbejöttével a spanyol királyné kérésére tartóztatták le. Ő is fél az intrikáktól, még ha tudja is, hogy a török és XIV. Lajos támadásai miatt megkímélik őt. Azt tanácsolja, hogy keresse meg Annát, a spanyol királynét és érje el, hogy megváltoztassa véleményét. A tábornok tehát magyarbarát (a Zrínyi Miklóssal folytatott vitáról szó nem esik). Ő is a jezsuitákat okolja, akik Magyarországból „Ausztriát” akarnak csinálni. Töckely megjelenik az udvari mulatságon, ahol bemutatják a kezdetben jóindulatú császárnak, a spanyol királynénak és a 6 éves spanyol királynak, II. Károlynak, akivel tegező viszonyba keveredik. Montecuculi más hadi emberekkel és a gróffal együtt megkeresi a császárt, aki azt ígéri, hogy Tettenbachot a törvények szellemében fogják elítélni. Töckely felelősségre vonja Don Juan d’Austriát, aki gyűlöli ugyan a jezsuitákat, de együttműködik az inkvizítorral, elsősorban féltékenysége miatt.

Töckely ezek után Pozsonyba megy, ahol ismét találkozik az idős evangélikus lelkésszel, Drobiczcal, aki II. András bullájáról és a magyar alkotmányról beszél, és a király kísértet formájában meg is jelenik előttük. Megtudjuk, hogy a császár eljárást indított Ragozzy Gáspár, Erdély fejedelemének fia ellen és elvette birtokait. Az ifjú Pozsonyba érkezik és beleszeret Idába, aki viszont Töckelyt szereti. Az ő jelenlétében, Töckely megöleli Idát és ezzel felkelti féltékenységét.

Visszatérünk Grázba, ahol Friand asszony, a Tettenbach-család pártfogoltja, meglátogatja a börtönben szenvedő volt urát, akit egy Mauschnitz nevű tanácsos nyomorgat. Az asszony rálo a tanácsosra, de nem találja el, maga pedig öngyilkosságot követ el, végül is mindketten megmenekülnek. Tettenbach felesége levelet kap bécsi ismerőstől, aki arról értesíti, hogy férje kivégzését már aláírták. Az asszony elbúcsúzik férjétől, de igyekszik őt megmenteni. Friand asszonyt felmentik, de végig kellene néznie Tettenbach halálát, emiatt megőrül. Úgy tűnik, hogy Tettenbachot kivégzik, de Töckely és saját emberei segítségével megmenekül.

Újból Pozsonyban vagyunk, ahol megismerjük Caspar von Ambringen helytartó bevonulását, aki a magyarokat rebelleseknek tartja, és kész fellépni ellenük. Töckely azt javasolja, a helytartónak, hogy ne a szigort, hanem a kegyelmet gyakorolja. Ez utóbbi a császár nevében felajánlja Töckelynek, hogy legyen a bécsi udvarban „Kammerjunker” vagy kapitány és szép felfelé ívelő pályát javasol neki. Töckely ezt visszautasítja. Felkeresi Idát és a nagyapa megáldja a szerelmeseiket. A fiatalok elindulnak megkeresni Tettenbachnét és gyermekeit.

A Balaton partján egy idegen, aki nem más mint Ragozzy, találkozik egy örült nővel, ami Friand asszony, és aki megjövendöli, hogy az idegen áruló lesz. Itt van Töckelynek egy birtoka, ahol találkoznak a megmenekült Tettenbachhal, Matilddal, a feleségével és a gyermekekkel, akik idegen néven szerepelnek. Ragozzy Bécsből érkezik, ott nem kapja vissza birtokait. Ide jön az öreg Ragozzy né is. A magyar elégedetlenek Frangipani Andrásnál találkoznak, ahol Töckely azt reméli, hogy Magyarországra „békés munkálkodás köszönt”, a többség azonban nem hisz ebben, s a gróf elismeri, hogy ha a zsarnokság uralkodik és kész vele szembeszállni, meghirdeti „az alkotmányos monarchia eljövételét.” Töckely Pozsonyba megy, Ragozzy viszont a Balaton mellett marad és udvarolni kezd Idának, akinél visszautasításra talál.

Töckely felkeresi Ambringent, elítéli a kivégzéseket (érdekes, hogy a gályarab prédikátorokról szót sem ejt), a jezsuiták méregkeverését, és hajlandó volna megnyerni a helytartót a magyarok kívánságainak teljesítésére. A „Deutschmeister” nem válaszol, de e találkozás után Ignác jezsuitával folytatott beszélgetésében elmondja, hogy le akarja tartóztatni a magyar mágna. Kitalálják, hogy felelősségre vonják Drobicz evangélikus lelkészt, akinek az unokájáról tudják, hogy Töckelybe szerelmes. A helytartóhoz viszik, aki őt eretnokséggel vádolja, Drobicz nemcsak ezt utasítja vissza, hanem kiáll a magyar alkotmány mellett, s ilyen módon felségsértő lesz. Az öreg papot ha-

lára ítélik és máglyán égetik el. Közben Ignác jezsuita felolvassa a helytartó előtt Ragoczy Gáspár levelét, amely Töckelyt felkeléssel vádolja és azzal, hogy részt vett az evangélikus pap kivégzésében. A letartóztatott Ragotzyt a helytartó elé viszik, aki előtt megerősíti azt, amit Ignác atya elmondott. Ragotzyné, akibe a helytartó hajdanában szerelmes volt, Pozsonyba megy, hogy megtudja mi történt fiával. A helytartónál találkozik vele, megtudja árulását, az asszony elnémul, de eléri azt, hogy a fia jobb körülmények közé kerül. A Balaton mellett már csak Tettenbachné marad gyermekeivel és férjével, aki meghal. Töckely Eperjesre megy, ahol készül a felkelésre. Ida Pozsonyba jön, meglátogatja nagyapja lakhelyét, letartóztatják és Ignác atya át akarja téríteni a katolikus hitre. Ragotzyt császári katonák Bécs felé viszik, Töckely emberei körülveszik, a fiatalember megverekszik a császáriakkal, de amikor a kuruc vezér megjelenik, öngyilkos lesz. Idát viszont nem találják.

Ha a valóságot vizsgáljuk, akkor meg kell állapítani, hogy a szerző igyekezett felhasználni bizonyos földrajzi és történeti ismereteket, így Magyarország leírását, a bécsi udvar szándékait és a jezsuiták szerepét és a magyarországi elégedetlenség hátterét, természetesen hibákkal és egyéni értelmezésekkel, de magának a kornak a jellemvonásait jól rajzolja fel. Ami a költészetet illeti, itt egy egészen más kapcsolatrendszerrel van szó, mint Préchac történeti novellájánál. Thököly nem Zrínyi Péter lányába, Sudelie-be lesz szerelmes, hanem Nadasdy Idába, akinek anyja az evangélikus pap leánya. Tehát a történetet közel viszi a polgári világhoz és ezzel megváltoztatja az egész atmoszférát. Ambringen a „gonosz” képviselője és ez lesz Ragotzy Gáspár is, aki féltékenységből árulja el Töckelyt. Az igazi hős maga a gróf, aki ugyan igyekszik megnyerni a bécsi udvart és a helytartót, de ez nem sikerül neki és a felkelést választja. Ezért lesz nemcsak a jezsuita üldözés elítélője, hanem a magyar alkotmányosság védője is. A történet a krimikre emlékeztető módon kavargó és sok valószerűtlenséget takar. Jellemző rá a patetikus párbeszéd, főleg olyankor, amikor politikus megnyilatkozásokról vagy szerelmi dialógusokról van szó. A romantika szüleménye ez a regény, tartalmazza annak bonyodalmaikat. A német szépprózának ez az általam ismert utolsó Thököly-képe, az 1848/49-es szabadságharc előtt, utána már csak a magyar irodalom foglalja meg.

A francia széppróza

Franciaországban a prózában ekkor uralkodó műfaj a gáláns regény, a „nouvelle historique”, amely folytatja a pásztorregény hagyományait, de történelmi keretekben és a kifejlett galanterie módszerével. Ennek egyik legjelesebb képviselője Jean Préchac, aki a török háborúhoz kapcsolódó történeteket ír (ő a szerzője *A három testőrnek* is). (Robert Le Blant: *Lettres de Jean de Préchac*. Pau, 1940.) 1686-ban adja ki a *Le comte Tekely* című munkáját, amelyet némelyek Jean Vaginey-nek tulajdonítanak. Véleményünk szerint Préchac munkájáról van szó, ő kapta meg a kiadási engedélyt, még ha átadta is azt egy Claude Barbin nevű párizsi könyvkiadónak. (Köpeczi, uo. 315.)

A szerző az olvasót figyelmezteti: „Kiadhattam volna ezt a könyvet igazi történelem címen is, miután nagyon is hiteles memoire-ok alapján írtam. Azonban bele akartam elegyíteni Tekely gróf szerelmeit, és miután az ember soha-

sem tudhatja az igazságot a szerelmi intrikákban, megelégedtem azzal, hogy történelmi novellának nevezzem.”

A „történelmi novella” azzal kezdődik, hogy Sporck császári generális üldözi az ártatlan magyarokat. Tekely (akit a szövegben hol y-nal, hol i-vel írnak) kénytelen elmenekülni, s közben találkozik Serin gróf lányával, Sudelie-vel, akiről az a hír járja, hogy egy császári tábornok fiához akarják feleségül adni. A gróf Erdélybe menekül, Ragozzy fejedelemhez, aki felkéri őt, hogy kérje meg számára Sudelie kezét. Odaérve Tekely szerelemre lobbán a lány iránt, és jelentkezik nála a corneille-i ellentmondás a kötelesség és a szerelem között. Beteg lesz s levelet ír Sudelie-nek, amelyben feltárja érzelmeit. Szerelmese azonban már férjhez ment Ragozzyhoz.

Tekely elmegy Törökországba, hogy segítséget kérjen a magyarokat elnyomó császár ellen. Ott megismeri a szultánát, aki pártfogója lesz. A Kissler aga ellenállását legyőzve a szultána kérésére egy nagy óratokban többször is beviszik a szerájba. Egy alkalommal az órát megtekinti a szultán is, aki be akarja állítani, mert késik. A szultána ezt meg akarja akadályozni, így szólva: „Oroszlá-nyom... ne nyúlj hozzá, mert én késleltetem, hogy megcsaljam az asszonyokat, akik reggel túl korán keltenek.” (*Le comte Tekely*. 1686, 101.) A szultána mesél Tekelyről, kérve a szultánt, hogy segítse őt. A szultán hősiük füle hallatára kijelenti, hogy Magyarország királyának nevezi ki. Tekely török támogatással elindul Magyarországra és Belgrádban megtudja, hogy Ragozzy meghalt. Az új fejedelemhez, Abafyhoz megy és Erdélyből kicsapva megkezdi a harcot a császáriak ellen. Hadai megverik Ragozzy öreg fejedelemszony csapatait és foglyul ejtik Sudelie testvérét. Tekely maga viszi be szerzetesnek öltözve a testvér levelét és így alkalma van találkozni szerelmesével. Közben vita folyik Tekely és Wesseleni között, de az első legyőzi ellenfelét. Az öreg fejedelemszony meghal, Bécs nem akar beleegyezni Tekely és Sudelie házasságába. Sok huza-vona után a császár megenyhül, Tekely elveheti Sudelie-t, Esterhazy nádor pedig Tekely nővérét. Bécs ostroma csak futólag szerepel a könyvben, a szerző Tekely váradi letartóztatását írja le. Ezt is a galanterie-vel magyarázza: a szultána megtudja házasságát és így akar bosszút állni. Azonban nagylelkű hölgyről van szó, aki végül is megbocsát, Tekely kiszabadul. Sudelie hősiiesen ellenáll „Montgacz-ban”, a kuruc vezér a várba megy és a szerelmesek újból találkozhatnak.

Préchac „történelmi novellájában” minden fontos elem szerepel: a politika, a kaland és a szerelem. A politikában a császáriak és a felkelők ellentéte jelentkezik, még ha elég nagyvonalúan is. A kalandban érvényesülnek a különböző intrikák, így Tekely Konstantinápolyba menetele és a szultána pártfogása. A szerelemben a fő téma Sudelie-vel, tehát Zrínyi Ilonával való találkozása és házassága. Ide kapcsolódik a szultána féltékenysége, aki végül is megbocsát. A szerkezet világos, a stílus közérthető, megfelel a kor francia irodalmi nyelvének. A novellának óriási sikere van. Nemcsak Párisban jelentetik meg, hanem Amsterdamban és Kölnben, sőt még 1711-ben Hágában is.

A sikerre jellemző, hogy 1687-ben az olasz Francesco Coli Velencében megjelenteti az *Il conte Teckely* címen Odoardo Farnese, pármái hercegnek ajánlva. A dedikációban a „francia köpeny”-t nemesnek tartja és azt állítja, hogy nem is illik egy rebellis vállára. Thökölyről ezt állítja: „Tudom, hogy nem méltó a védelemre az, aki nem tudta megőrizni a köteles tiszteletet uralkodójával szemben. Éppen ezért fenségednek nem úgy mutatom be, mint rokonszenvre méltó tárgyat, hanem mint a hamis dicsőség keresésének áldozatát.” Ehhez még hozzáteszi: „Adja az ég, hogy egy napon az eredeti személy a császár lábához boruljon a jól megérdemelt rabság bilincseiben.” A dedikáció a Szent Liga véleményét fejezi ki Thökölyvel kapcsolatban, a Préchac-szövegben azonban nem változtat.

Egy Mioni nevű szerző *La Turca fedele* című, ugyancsak 1687-ben Luccában kiadott, nehézkes és unalmas regényében beiktat egy részletet Thöckölyről (F. Z.: *Tököly Imre egykori olasz regényben.* = Erdélyi Múzeum 1892.) Felhasználja az újságok rövid Thöcköly életrajzát és merít Préchac novellájából is. A történetet egy császári fogságba esett magyar fogoly meséli el.

Megtudjuk, hogy Teckely apja részt vett az összeesküvésben és ezért fiának menekülnie kellett. Ragozzyhoz megy, aki pártfogásába veszi, de ellentétbe kerül vele, hiszen mindketten ugyanabba a lányba szerelmesek, Serin gróf lányába, Sudeliába. Úgy tűnik, hogy Teckelynek le kell mondania szerelméről, Ragozzy azonban meghal és ő elveheti a lányt. Nem lehet megtudni, hogy miért tör ki a magyar felkelés, a szerző azt sugallja, hogy Teckely fejedelmi ambíciói miatt. A kuruc vezér nem vesz részt Bécs ostromában, de később vereséget szenved Schultz császári tábornoktól. 1685-ben Váradra megy, ahol a pasa elfogatja. Ehhez a szerző a következő megjegyzést teszi: „Egész Európa, sőt az egész világ feltételezte, hogy a szultán áldozatul ajánlja fel népének, odadobja a plebs dühének, mint olyat, aki eredője és első ösztönzője volt annyi szerencsétlen hadműveletnek és annyi jelentős kárnak, amely koronáját érte, vagy átadja a császárnak a béke érdekében.” (Mioni: *La Turca fedele.* 1687. 179–180.) Ez az óhaj nem teljesült, mert a szultána közbelép és Teckely kiszabadul. Keresztül vág Magyarországon, bemegy Munkácsra, ahol találkozik Sudeliával. A szerző követi az olasz közvélemény hangulatát, Thöckölyt ellenséges figurának mutatja be, de megtartja a Préchac-történetet.

Préchac novellája megjelent hollandul is 1687-ben Amszterdamban *Orlogsdaaden en Mineryen van de Graf Emeric Tekely* címen, itt nincs szükség semmiféle ellenvetésre, hisz a holland közvélemény Thöckölyben a protestáns hőst látja.

Kuncz Aladáré az érdem, hogy felfedezte a *Histoire du temps, Journal galant* novella-gyűjteményben az *Histoire de Madame de Serin et du comte de Tekely* című írást (*Thöcköly a francia irodalomban*, Bp. 1914.)

A történet a következő: Célance és Timogène elmennek Canules gróf Páris környéki birtokára, ahol egy társaságban Honoré d'Urfé hagyományát követve gáláns történeteket mesélnek, az egyik Thöckölyről és Zrínyi Ilonáról szól. A szerző ismerteti a magyarok elégedetlenségét a vaskvári béke után és szól a Wesselényi-féle összeesküvésről. Wesselényi elküldi fiát, Lászlót Zrínyi Péterhez, hogy hódítsa meg Zrínyi Péter lányát, Auróra Veronikát. A francia újsághírekből ismert Józsva maga is szerelmes a lányba és féltékeny Wesselényi Lászlóra. Egyszer egy vadászatról visszatérve Auróra Józsva jelenlétében megkérdezi a Wesselényi-fiút, hogy nincs-e féltékenység a két férfiú között. A gáláns párbeszéd azzal ér véget, hogy a két férfi párbajt vív, László megsebesül, Józsva pedig elmenekül. Thöcköly, aki értesül barátja, Wesselényi László megsebesüléséről, ellátogat Zrínyiékhez és ő is beleszeret Aurórába. Amikor megtudja, hogy nincs szó a Wesselényi Lászlóval kötendő házasságról, elmegy, hogy apjának a hozzájárulását megnyerje tervéhez. Közben megérkezik Zrínyiékhez Kattenbach stíriai gróf, aki ugyancsak megkéri Auróra kezét. A Zrínyi-család furdózni Trencsénbe megy, itt Auróra találkozik Rákóczi Ferencsel, és minden más kérést visszautasítva az ő felesége lesz. Kattenbach egyik szolgája, aki hírül hozza, hogy Auróra Rákóczihoz ment férjhez, börtönbe kerül és bosszúból feljelenti urát a császári hatóságoknál. Kattenbachot kivégzik, Józsva szerzetesnek áll be, s ő adja fel neki az utolsó kenetet. Ezek után kivégzik Zrínyit, Nádasdyt és Frangepánt.

Rákócziné, akinek Józsva elhozta Kattenbach búcsúlevelét, elhatározza, hogy bosszút áll a kivégzettekért. Amikor férje meghal, Józsva abban reménykedik, hogy Auróra feléje fordul, de ő Thöckölyt szereti. Thöcköly vándorkereskedőként jelenik meg, de Auróra elzavarja, mert azt hallotta, hogy Apafi fejedelem lányát akarja feleségül venni. Thöcköly Konstantinápolyba megy, megnyeri Kara Musztafa támogatását és megismeri Validét, a szultán anyját, aki kegyeibe fogadja. A kapcsolatot a nagyvezír hozta létre, aki ilyen módon meg akar szabadulni a szultánától, miután Baskarki

hercegnőt szereti. Validé megbosszulja magát és a hercegnőt a budai pasához adják, akit Thököly elkísér Magyarországra. Innen Gyulafehérvárra megy, leveri vetélytársát, Wesselényi Pált és a felkelők vezére lesz. Budán királlyá koronáztatik és innen megy Rákóczihoz Munkácsra. (A nevet a mai magyar helyesírás szerint írtam.)

Mint látjuk, a történet egyes elemei megegyeznek Préchac elbeszélésével, ami feltételez közös vonásokat a kettő között.

Prévost abbé a *Le monde moral* című befejezetlen regényében, amely először 1760-ban jelenik meg Genfben, a második kötetben Mottraye utazásai alapján emlékezik meg Thökölyről. 1823-ban ezt a részt Párisban kiadják a *La nièce de Tekeli* címen, ahol Brenner abbé meséli el a soha nem létezett unokalány történetét. (Köpeczi Béla: *Brenner Domokos, a Rákóczi-szabadságharc és a bujdosás diplomatája és publicistája*. Bp. 1996. 121 és köv. oldal.)

Thököly alakja újból megjelenik a francia szépprózában Guillaume Pigault-Lebrun *Les Barons de Felsheim* című regényében. A könyvet először 1798-ban adja ki Párisban, *Hussards ou les Barons de Felsheim* címen, később a már említett módon, megjelölve, hogy „német történetről” van szó. (Én az 1806-ban Párisban megjelent 4 kötetben kiadott negyedik kiadást használtam.) A Felsheim-családot Lüneburg környékén helyezi el és az 1690-es években kezdi el a történetet.

A báró, XV. Ferdinánd 1701-ben huszárezredet toboroz, és a franciák ellen a császár mellé áll. Maga mellé veszi szállásmesterét, Brandtot, aki megbízásból Bécsbe megy, hogy a császártól segítséget kérjen. Az első kötet Németországban játszódik, ahol esznek és isznak, a résztvevők szeretkeznek és ahol a báró rövidesen meghal. Kitér a török–császári háború, amelyben részt vesz Werner, aki madame Klesheim, tehát Szófia szeretője és akitől gyermeke lesz. Werner a császári csapatokkal a török ellen Magyarországon hadakozik. A nyugtalan Szófia elküldi Brandtot Magyarországra, hogy keresse meg szerelmesét. Meg is találja és együtt vesznek részt a péterváradai csatában. Brandt megsebesül, Werner viszont kitünteti magát. Savojai Jenőtől külön hintót kap, hogy meglátogassa Szófiát és gyermekét, és az asszony felesége lesz.

A háború véget ért a második kötetben, Werner hazaköltözik és Szófiával együtt találkozik egy hatvan éves öreg emberrel, akit Tekelynek hívnak és aki elmeséli történetét. A fejezet címe „Egy állam nélküli király története”. Az elbeszélést „Tekely történetének” és „történelmi epizódnak” nevezi.

A kuruc vezér ismerteti Magyarországot és Erdély helyzetét Lipót korából. A császárt nem tartja „gonoszknak”, de miniszterei őt a magyarok ellen uszítják. „A magyar bátor és ennek folytán büszke, elismeri a vezetőt, de nem akar maga fölött urat.” (*Les Barons de Felsheim*, 1806. 34.) A magyarok fellázadnak Bécs ellen kiváltságaik eltörlése miatt, s az összeesküvésben részt vesz Tekely apja is, aki megmérgezik. Ő maga tizenöt évesen Ragozzyhoz menekül, aki megismerteti leányával, Amáliával és a fiatalok megszeretik egymást. Ragozzy meghal, Amália bátorságot sugall a grófnak, áttörnek a császári csapatokon és Apafyhoz mennek. A Tiszánál találkoznak a kétszínű Caraffával, aki látszólag szívesen fogadja őket, de a vendégség után bezáratja. Kalandos úton megmenekülnek, eljutnak „Kiskoréra”, ahol a felkelt magyarok szívesen fogadják. Itt megházasodnak. Elmennek a fejedelem udvarába, aki „kedves ember”, de akit a felesége irányít. A gróf Amália társaságában az erdélyi és a magyarországi csapatokkal együtt elfoglalja Pestet, Budát és Esztergomot.

Innen Konstantinápolyba indul, ahol a szultán a szultána javaslatára Magyarország királyának nevezik ki. Kara Musztafa nagyvezír gyenge ember, nem akar az ő alárendeltje lenni, de végül kénytelen irányítását elfogadni. A nagyvezír nem hallgat Tekely javaslataira, a sereget rossz uta-

kon kifárasztja és így érkezik meg Eszékre. Tekely is ide jön és itt állapodnak meg arról, hogy a török és a magyar hadak egyesülve mennek Bécs ellen, amit később a visszaemlékező Tekely hibának tart. A nagyvezír öt Magyarország királyának nevezi ki és a tömeg lelkesen kiáltja: „Vive Tekely, roi de Hongrie.” Ő ezt akkor szívesen fogadja, de később megbánja. A nagyvezír Bécs ostromakor arra gondol, milyen jelentős sarcot fog fizettetni a várossal, nem hajlik Tekely tanácsaira, aki igyekszik a császári hadseregnek ellenállni, míg a törökök elszaladnak.

Bécs felszabadulása után Budára vonul és igyekszik támogatni a török csapatokat. Kara Musztafa Tekelyt árulónak tartja és bevádolja a Portán, őt azonban kivégzik, a grófot pedig Váradon letartóztatják. A Konstantinápolyban működő hűséges embere, Belleski fáradozásai ellenére a Hét-toronyba zárják. Ennek parancsnoka a szultánhoz fordul és megengedik Tekelynek, hogy Rhodosz szigetére menjen. A felkelt magyarok Tekely letartóztatása után átállnak a császáriakhoz, de Amália „Montgatson” ellenáll Caraffának. Tekelyt a törökök rehabilitálják, visszatér Magyarországra és belátja, hogy Magyarország nagy része a császáriak kezén van és ő maga „un simple officier de la Porte”. (Uo. 191.) Részt vesz Belgrád ostrománál és egy párbajban Savojai Jenővel harcol. Amália feladja a várat és fiával együtt bécsi börtönbe viszik. Tekely levelet kap Torcy francia külügyi államtitkártól, aki pénzt küld csapatok gyűjtésére. Nehéz azonban megbízható sereget szerezni. Ennek ellenére a harcokban részt vesz, így Zentánál is, ahol lelkesen dicséri Savojai Jenőt. Elhatározza, hogy elhagyja Törökországot és a bulgáriai Atzarba megy, ahol kedves környezet veszi körül és ahol úgy él, mint az egyszerű emberek. Egyik török barátja azonban felfedezi és elhatározza, hogy elhagyja az országot. Végig megy Magyarországon, meglátogatja az általa ismert helyeket, Bécsben megkoszorúzza felesége és fia sírját és Lüneburgban állapodik meg.

Ez a történet vége: a harmadik és a negyedik kötetben a báró fia jelentkezik a porosz hadseregbe, részt vesz a sziléziai háborúban, ahol egyik ellenfele egy Bathanyi, ez az egyetlen magyar vonatkozás.

A regény sok kiadásban jelent meg és, mint láttuk, benne Thököly szabadságharcos, aki végül is otthagyja Franciaországot és német földön köt ki. Természetesen kitalálás ez, hiszen Törökországban halt meg. Az elbeszélésben feltűnő, hogy Thököly nem Zrínyi Ilonát veszi feleségül, hanem kitalált névvel Ragozzy Amáliát. A szerző számtalan csatát ír le, feltehetően a napóleoni háborúkra emlékezve. A visszaemlékezés bírálja Kara Musztafát, viszont dicsérettel szól Savojai Jenőről. Keservesen emlékezik meg feleségéről, Amáliáról és fiáról, akik Bécsben börtönben haltak meg. A történeti és a földrajzi adatokban sok a hiba, de az elbeszélés igaznak tűnik. A szerző, aki a kor egyik legismertebb írója, felhasználja a XVIII. századi francia regény kalandos elemeit és szerelmi történeteit, felidézi a mindennapi világot és ez teszi népszerűvé elbeszélését.

Itt jegyezzük meg, hogy 1804-ben (és később 1815-ben) adta ki René Guilbert de Pixérécourt „történelmi melodramáját” *Tékély ou le siège de Mongats* címen, amelyben a főhős bemegy Munkácsra, legyőzi Caraffát, megkegyelmez neki és megbízza, hogy járjon el a császárnál a kiegyezés érdekében. Természetesen ellentmondás van a „Pro Deo et Patria” nevében fellépő felkelő és a császárral kiegyezést kereső színpadi hős között, de ez megfelel a napóleoni korszak ideológiájának. A drámát A. A. Hook lefordítja angolra is.

1832-ben Braunschweigban megjelent Charles-Philippe Bonafont (1829-ben kiadta a *Cromwelle et Napoléon* című regényét) tollából egy „történelmi novella” *Tékéli, roi de Hongrie* címen. Bevezetőjében a Rákóczi *Emlékiratok* alapján egy parafrázált levelet találunk: Epître dédicatoire à la Nation Hongroise. A lelkes szerző ezeket írja:

„Nektek bátor és nemeslelkű magyaroknak, nektek, akiket mindig, a legrégebb idők óta, a haza nemes szeretete és a függetlenség szelleme hevített, nektek ajánlom ezt az igaz történetet, amelyet egy olyan hős mondott el, aki a tiétek és akinek emlékét és dicsőséges életét illusztráló tetteit tisztelték. Ha a szolgasorsba döntött népek nem találnak többé szövetségesre, ha a sors által cserbenhagyott hősök nem találnak olyan emlékműveket, amelyek emlékezetüket megőrkítik, a mindig méltányos és igaz történelem Tékéli és a nemzet ügyében, amelynek szabadítója akart lenni, kimondja az ítéletet”.

A dedikáció után egy Voltaire-idézetet találunk:

Un héros après tout peut justement prétendre
A gouverner l'état, quand il l'a su défendre.
(Egy hős jogosan követelheti,
hogy irányítsa az államot, miután megvédte azt.)

A történet szerint Monsieur és Madame W^{xxx} 1700-ban Lüneburgban találkozik Thökölyvel, aki hosszas kérlelés után elbeszéli élettörténetét. A szerző azt állítja, hogy mindezt „magyar eredeti” alapján mondja el s azon „semmit sem változtatott.” (Bonafont: *Tékéli*. 1832. 65.) Az igazság az, hogy ezt nem a magyar forrásokból meríti, hanem Pigault-Lebrun elbeszéléséből. Bonafont is azt állítja, hogy Thököly Törökországból német földre ment, elismeri azonban, hogy van egy másik verzió is, amely szerint Törökországban halt meg. Végső ítélete a következő: „A történelem, amely ítél a népek és a királyok felett, kimondja majd, hogy Tékéli méltó volt lángelméje és katonai tehetsége folytán arra, hogy uralkodjék nemzete fölött, amelyet állandóan idegen jogar uralma alatt tartottak.” (Uo. 165.) Így tér vissza a dedikációból idézett Voltaire-idézethez. Pigault-Lebrun története így lesz egy liberális felfogású szerző alapanyaga, aki különleges érdeklődést mutat a magyar nép felszabadulása iránt.

Mint láttuk, a XIX. századi szerzők a szabadsághős vagy a vallásszabadság védelmezőjét látták Thökölyben, nem kifogásolták török szövetségét és ismertették a magyar nemzet tiszteletét a hős iránt.

A XVII. század végén német, francia, olasz, angol újsághírek, pamfletek, földrajzi és történelmi munkák, irodalmi alkotások részletesen szóltak Thökölyről mint a magyar szabadság hősről – egyesek szerint – mint a török szövetségeséről, és Zrínyi Ilona iránti szerelméről és házasságáról. A korabeli szépprózában a gáláns novellák hőse lett. A XIX. század első felében feltámad a szépprózában Thököly alakja, s itt már egyértelműen elbukott szabadságharcos vagy a vallásszabadság képviselője, megelőzve ezzel a magyar reformkor és a későbbi időszakok Thököly képét.

BÉLA KÖPECZI

Thököly dans la prose littéraire européenne

L'auteur qui s'est occupé de la figure d'Imre Thököly dans la littérature européenne du XVIIe siècle (*Staatsräson und christliche Solidarität*. Bp.-Wien, 1982) parle dans cette étude du même sujet à propos de la prose allemande et française du début du XIXe siècle, influencée par le romantisme.

Dans la prose allemande de cette période il mentionne deux romans, l'un influencé par un roman français du XVIIe siècle de Jean Préchac (G. B. *Emerich Graf Tökely*) et l'autre par un écrivain français du XIXe siècle, Bonafont (Wilhelmine von Gersdorf: *Emerich Töckely, Fürst von Siebenbürgen*). Cependant l'ouvrage le plus important est le roman de Carl von Damitz, qui croit que le comte a représenté la lutte pour l'indépendance mais aussi celle pour la liberté religieuse.

Dans la littérature française outre le roman mentionné de Préchac, *Le comte Tekely*, qui a influencé la littérature italienne, allemande et qui a paru également en Hollande, au début du XIXe siècle parut un ouvrage de Guillaume Pigault-Lebrun: *Les Barons de Felsheim* où il raconte l'histoire de Thököly, qui dans sa vieillesse s'est retiré en Allemagne. C. Ph. Bonafont répète le même sujet dans *Tékéli, roi de Hongrie*. Dans ces deux romans on rencontre tous les éléments du romantisme avec les combats et les rêves d'amour des héros.